

6. *Костенко Л.* Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. - К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. - 416 с. - (Перлини сучасної літератури).
7. *Максименко С.* Общая психология / С. Максименко. - М. : Рефел-бук ; К. : Ваклер, 1999. - 528 с.
8. Виступ президента України Віктора Януковича із щорічним посланням до Верховної Ради України від 7 квіт. 2011 р. - Режим доступу : www.president.gov.ua
9. Основи демократії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / авт. кол. : М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін. ; за заг. ред. А. Колодій ; М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Укр.-канад. проект "Демократична освіта", Ін-т вищ. освіти. - К. : Ай Бі, 2002. - 684 с.
10. *Пірен М.* Соціологія релігії : підручник / М. Пірен. - К. : ДП "Видавн. дім "Персонал", 2008. - 344 с.
11. *Савчин М.* Духовний потенціал людини : монографія / М. Савчин. - Вид. 2-ге, перероб., доп. - Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. - 508 с.
12. *Сурмін Ю.* Експертна оцінка пріоритетів розвитку українського суспільства / Ю. Сурмін // Актуальні проблеми внутрішньої політики. - К. : Вид-во НАДУ, 2004. - Вип. 2. - С. 46-54.
13. *Франкл В.* Человек в поисках смысла : сборник : пер. с англ. / В. Франкл. - М. : Прогрес, 1990. - 368 с.
14. *Франк С.* Духовные основы общества / С. Франк. - М. : Республика, 1992. - 511 с.
15. *Фрейд З.* Человек Мойсей : психология религии / З. Фрейд ; пер. с нем. А. М. Боковиков. - М. : Академ. Проект, 2007. - 186 с.
16. *Шевченко В.* Україна духовна : постаті, події, явища / В. Шевченко. - К. : Світ Знань, 2008. - 572 с.

Валентина Карлова,

*кандидат наук з державного управління,
доцент, доцент кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ*

Синергетична парадигма в державному регулюванні духовного розвитку суспільства

У статті з'ясовано особливості духовного розвитку суспільства як об'єкта державного регулювання, обґрунтовано важливість застосування синергетичного підходу до дослідження духовних процесів, взаємозв'язок державного регулювання та механізмів самоорганізації в управлінні духовним розвитком суспільства.

Ключові слова: синергетичний підхід, духовне життя суспільства, духовні процеси, духовний розвиток, суспільна свідомість, державне управління, механізми самоорганізації.

The article diachronic aspects of the spiritual sphere of society as an object of public administration, proved the importance of a synergistic approach to the study

of spiritual processes, the relationship of state regulation and mechanisms of self-governance in the spiritual development of society.

Key words: spiritual life of society, spiritual processes, spiritual development, social awareness, public administration, self-organization mechanisms.

Постановка проблеми. Духовний потенціал суспільства відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку економічної, політичної, культурної сфер його життєдіяльності. "Духовний світ - це потужний потік людського буття... Сьогодні ступінь розкріпачення особистості, реалізовані таланти людей визначають передусім успіх і становище країни (а також будь-якої організації чи певної групи людей) у світовому співтоваристві" [5, с. 103]. Дослідження духовного розвитку суспільства, проблем його регулювання значно активізується в період трансформаційних змін, коли відбуваються переоцінка цінностей, пошук нових ідей, виникає необхідність прогнозування і проектування різних суспільних процесів, що зумовлює застосування синергетичної методології. Традиційні наукові підходи, що базуються на лінійних принципах розвитку соціальних систем, не можуть пояснити нелінійні, кризові процеси, що відбуваються в соціумі і передбачають різні варіанти його майбутнього розвитку. Синергетичний підхід дає змогу не лише проаналізувати особливості духовного розвитку суспільства, але й охарактеризувати механізми його самоорганізації й організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дослідженню духовного розвитку суспільства присвячена значна кількість праць вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема В.Андрушенка, В.Бондаренка, Л.Губерського, І.Дзюби, М.Жулинського, М.Михальченка, І.Надольного, П.Ситника, В.Скуратівського, В.Трощинського, С.Чукот та ін., соціосинергетичні підходи до змісту державного управління застосовують у своїх дослідженнях В.Атаманчук, В.Авер'янов, В.Бакуменко, В.Князев, Н.Нижник, С.Серьогін, Ю.Сурмін та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що дослідженню особливостей державного управління духовним розвитком суспільства з позицій синергетичного підходу належна увага не приділялася. *Метою дослідження є:* з'ясувати особливості духовного розвитку суспільства як об'єкта державного регулювання в межах синергетичного підходу, обґрунтувати взаємозв'язок державного регулювання та механізмів самоорганізації в управлінні духовним розвитком суспільства.

Виклад основного матеріалу. Духовний розвиток суспільства можна охарактеризувати як послідовну зміну якісних станів системи духовного життя в цілому, так і його окремих складових під впливом внутрішніх, і зовнішніх факторів. Духовне життя суспільства є складною соціальною сис-

темою, яка охоплює багатогранні процеси, явища, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей, це - сукупність ідей, поглядів, почуттів, уявлень людей, процес їх виробництва, поширення та споживання, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини. Духовне життя суспільства охоплює світ ідеального (сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій) разом з його носіями - соціальними суб'єктами - індивідами, народами, етносами. У цьому зв'язку доречно говорити про особисте духовне життя окремої людини, її індивідуальний духовний світ, духовне життя того чи іншого соціального суб'єкта - народу, етносу чи про духовне життя суспільства в цілому. Основу духовного життя становить духовний світ людини - її духовні цінності, світоглядні орієнтації. Багатогранність духовного життя суспільства включає в себе такі складові: духовне виробництво, суспільна свідомість і духовна культура [7, с. 429-430].

Виходячи із складності духовного життя суспільства проблема здійснення будь-якого управлінського впливу, в тому числі і з боку держави, на багатогранні духовні процеси, є неоднозначною, викликає дискусії в наукових колах щодо засобів та інструментів управління.

Якщо виходити з класичного розуміння сутності державного управління, то воно здійснюється з позиції суб'єкт-об'єктних відносин. При цьому суб'єкт управління справляє зовнішній вплив на об'єкт управління з метою зміни його стану в заданому напрямі. Керований об'єкт розглядається як пасивна система, здатна приймати будь-яку форму і організацію, які їй нав'язуються органом управління. Тобто суб'єкт управління, спираючись на причинно-наслідкові зв'язки, здатний "вести" систему в бажаному напрямі, змінюючи її відповідно до своєї мети й бажань.

Однак слід зауважити, що важлива особливість розвитку духовної сфери полягає в тому, що в ній більшість процесів і явищ пов'язана із свідомою діяльністю людей, їх волею, інтересами й мотивами поведінки. Тому далеко не всі процеси духовного життя, можуть бути підпорядковані цільовому управляючому впливу держави. Скажімо, внутрішній світ людини, особисті погляди і переконання важко піддаються будь-якому зовнішньому впливу, у тому числі і з боку держави. Нестійкість, динамізм і суперечливість процесів, що відбуваються в духовній сфері й пов'язані з відмінністю у цілях, спонукальних мотивах, бажаннях, устремліннях, інтересах різних суб'єктів - людей, суспільних груп, опосередкованих зовнішніми і внутрішніми умовами, породжують "поле" формування внутрішніх можливостей системи і альтернативних шляхів її подальшого розвитку. У результаті великої кількості постійних суб'єкт-суб'єктних або об'єкт-об'єктних взаємодій між елементами, що складають соціальну систему, відбувається її стихійне упорядкування - самоорганізація. Такими механізмами самоорганізації виступають: будь-які форми вільного спілкування людей, у процесі якого відбу-

вається обмін думками, що сприяє посиленню соціальних зв'язків між різними суб'єктами; певні ідеї, які об'єднують людей заради досягнення певної мети; формування і взаємодія різних громадських об'єднань, організацій. Це свідчить про наявність у системі внутрішніх управляючих центрів, які мають свою мету і цілі.

Практичний досвід доводить, що модель управління, зорієнтована на конструювання в соціальному середовищі зразків, які не відповідають внутрішнім тенденціям самоорганізації самої системи, нав'язування такого напряму розвитку, який їй не є властивим, призводить до виникнення непередбачуваних результатів, небажаних ситуацій. Наприклад, загальновідомими є наслідки командно-адміністративного управління духовним розвитком суспільства в СРСР, головною метою якого була тотальна ідеологізація, укорінення в свідомості громадян єдиної комуністичної ідеології. Придушення свободи слова, творчої діяльності, пригнічення національної свідомості і самосвідомості, будь-якого інакомислення - вся ця надмірна впорядкованість духовної сфери призвела не лише до її кризи, а й деградації суспільства в цілому, до непередбачуваних наслідків - розвалу держави.

Виходячи із зазначеного державне управління духовним розвитком суспільства має досить обмежений і специфічний характер. На нашу думку, застосування терміна "управління" до самоорганізуючих соціальних систем взагалі є неправомірним. Більш адекватним є термін "регулювання", що передбачає не нав'язування схем чи штампів, а врахування здатності системи до самоорганізації.

У зв'язку з цим актуальною постає проблема пошуку такої управлінської моделі впливу на розвиток духовної сфери, її окремих елементів, яка б враховувала взаємозв'язок державного регулювання та механізмів самоорганізації, саморегулювання системи, що створює необхідні умови для її розвитку.

Останнім часом, поруч із системним аналізом у державному управлінні, розвивається синергетичний підхід, застосування якого передбачає посилення уваги до дослідження механізмів самоорганізації в складних соціальних системах, до яких, зокрема, належить і духовне життя суспільства. Відповідно до синергетичної концепції соціальна система є відкритою системою, що означає постійний обмін між нею й зовнішнім середовищем енергією, речовиною, інформацією. Для такої системи характерними є постійні процеси змінності, стохастичності (непередбачуваності), явища флуктуації (випадкові відхилення) та біфуркації (від лат. - роздвоєння, розгалуження - розтягнений у часі процес кардинальної перебудови системи, в ході якого здійснюється об'єктивація одного з можливих шляхів її розвитку), які можуть мати вирішальне значення для подальшого існування системи в цілому. Відкрита система отримує можливість вибору майбутнього розвитку, принципово непередбачуваного: це може бути і стан хаотичного розвитку

("спонтанної" самоорганізації), і стан більш високоорганізованої (дисипативної) структури.

Як зазначають О.Князева і С.Курдюмов, синергетика досліджує нелінійні зміни (наявність у системи значної кількості варіантів, у тому числі й альтернативних, можливих шляхів розвитку і способів відповідних реакцій системи на вплив ззовні) і процеси самоорганізації (які відбуваються в системі і сприяють підтримці її оптимального функціонування, добудові, самовідновленню і самозмінам), що виникають у нестійкому, нерівноважному суспільстві, акцентуючи увагу на аспектах соціальної реальності, які в класичних теоріях розглядаються як випадкові, але в кризових ситуаціях можуть відіграти вирішальну роль. Суть синергетичного підходу полягає у визнанні за складною нелінійною системою здатності "саму себе будувати, структурувати, потрібно лише правильно ініціювати бажані для людини тенденції саморозвитку цієї системи" [3, с. 29].

У найбільш широкому розумінні самоорганізацію можна визначити як процес, в ході якого створюється, підтримується, відтворюється чи вдосконалюється структура системи її власними силами і який спрямований на збереження її цілісності. Організація, регулювання, навпаки, - це процес цілеспрямованого створення, підтримки, відтворення чи вдосконалення структури системи, який відповідає інтересам певних суб'єктів її зовнішнього оточення і спрямований на їх задоволення. Можна, таким чином, стверджувати, що джерела регулювання перебувають поза межами системи, а самоорганізації - в її власній структурі.

Духовне життя суспільства являє собою багатосуб'єктну, багаторівневу систему, в якій відбуваються складні процеси конструювання та руйнування, де на зміну сталості в розвитку приходять періоди нестійкості, саморуйнування тих чи інших її елементів. Постійний процес взаємопереходу творчих, конструктивних і руйнівних, деструктивних процесів розвитку духовної сфери є характерною особливістю її саморегуляції, є її "внутрішньою логікою" розвитку, наслідком системної самоорганізації.

Усі ці характеристики в синергетичній парадигмі, як зазначено вище, отримали назву стохастичних процесів і зв'язків. Їх відмінність полягає у тій важливій ролі, яку відіграють явища випадковості, малих флуктуацій, біфуркацій, здатних змінити головний напрям розвитку складної системи, відхилити її від усталених ритмів функціонування і першопочаткових напрямів розвитку.

Розглянемо, наприклад, як з точки зору синергетики можна пояснити зміни в суспільній свідомості як одній із підсистем духовного життя суспільства. Динаміка суспільної свідомості - це наслідок нелінійної взаємодії індивідуальних свідомостей мільйонів людей, які складають суспільну свідомість. Процеси самоорганізації суспільної свідомості підпадають під

загальні закономірності становлення: когерентності, пов'язаності подій, виникненню тих чи інших суспільних стереотипів. Виходячи із зазначеного теорії атракторів і біфуркацій правомірно використовувати для характеристики функціонування суспільної свідомості.

Відомо, що для переходу нерівноважної системи в якісно новий стан виявляється достатньо найменшої флуктуації. Через певні соціальні фактори (наприклад істотне погіршення соціально-економічної, політичної ситуації, неможливість реалізації громадянами своїх прав, посилення авторитарних методів управління з боку влади тощо) відбувається втрата довіри суспільства до існуючого порядку, що породжує відповідні настрої, почуття, думки, ідеї і може викликати суспільні коливання. На початковому етапі істотними можуть бути "малі флуктуації", незначні розходження в думках і установах суб'єктів - носіїв певних ідеологем, цінностей (окремих індивідів, суспільних груп, громадських об'єднань). Далі відбувається конкуренція ідей, цінностей, у результаті чого можуть перемогти лише певні стереотипи свідомості. З позицій синергетики цей процес означає деструктування суспільної свідомості з її наступною дестабілізацією (стан безладу). Суспільна свідомість переходить у стан хиткої рівноваги, яка переростає у граничну нестабільність - перебуває у стані біфуркації - розгалуженні різних імовірних варіантів майбутнього розвитку. У цій ситуації важливим є, мовою синергетики, вихід на виграшний атрактор із кількох ймовірних, той стійкий центр, який притягував би до себе всі можливі траєкторії розвитку й навколо якого має здійснюватися вибудовування нової структури системи, у зазначеному випадку, навколо якого має інтегруватися (самоорганізуватися) суспільна свідомість. І таким атрактором можуть виступити представники громадських організацій, політичні лідери, вчені, депутати парламенту, дисиденти та ін. суб'єкти духовного життя, які зацікавлені у якісній зміні суспільної свідомості і можуть запропонувати суспільству нову ідеологію, нову політику щодо розв'язання нагальних соціальних проблем, перебудови країни. Певна система цінностей, ідей, підтримана більшістю суспільства (приклад механізму самоорганізації) відіграє роль параметра порядку. В синергетиці цей процес пояснюється входженням системи в зону притягнення атрактора і супроводжується виникненням нових процесів і явищ. Таким чином, відбувається нове структурування суспільної свідомості, система знову приходить до стану рівноваги. Потужним атрактором, в зоні впливу якого перебуває все суспільство, виступає національна ідея.

Слід зазначити, що суб'єкту управління важливо знати необхідні умови для здійснення регулювання ситуації у зоні біфуркації, які полягають ось у чому:

1. Управлінський вплив має апелювати, резонувати до виграшного атрактора.

2. Регулювання (прийняття відповідних рішень) має здійснюватися вчасно. В противному разі процеси можуть вийти із-під контролю і викликати незворотні зміни.

3. Здійснюючи регулюючий вплив на процеси духовного розвитку, необхідно спиратися на ті особистості, суспільні групи, які забезпечать перехід на вирашаний атрактор, оскільки він відіграє роль тієї ланки, ухопившись за яку можна витягнути весь ланцюг.

Отже, державне регулювання духовним розвитком суспільства може бути ефективним лише за умови розуміння його суб'єктами того, що духовно-життєво суспільства як складній соціальній системі властиві самоорганізаційні й саморегуляційні процеси, і тому управлінський вплив має відповідати тенденціям власного розвитку системи, сприяти цим тенденціям, виводити систему на ці шляхи. Це є ситуація, коли управління в ідеалі зводиться до пошуку "резонансних зон", де величина результату визначається не силою впливу, а узгодженістю його з внутрішніми тенденціями системи, які є передумовою її стабільного розвитку [2, с.11].

Наприклад, провідними тенденціями розвитку духовної сфери українського суспільства в сучасних умовах є домінування плюралізму думок, ідей, поглядів, свобода творчої діяльності, що становить основу демократизації суспільного життя і виступає чинником становлення громадянського суспільства. З огляду на це завдання держави полягає в тому, щоб засобами відповідної політики створити всі умови для реалізації цих тенденцій. Навряд чи можна отримати очікуваний результат, якщо суб'єкт управління намагатиметься досягти лише своїх власних цілей, не рахуючись із внутрішньою логікою розвитку керованого об'єкта. Роль держави полягає в забезпеченні самоорганізації суспільства шляхом підтримання демократичних цінностей, створення рівних прав усім громадянам, забезпечення свободи їх творчої ініціативи.

Слід зазначити, що в соціальних системах їх стійкість підтримується не стільки стабільністю елементів цих систем, як це, наприклад, відбувається в технічних об'єктах, стільки за рахунок "вибуття" з системи менш досконалих елементів і їх заміни новими, що виникають в процесі самоорганізації, і є більш пристосованими до умов, що змінюються, наприклад, у духовній сфері це відмирання одних ідей і зародження інших, зміна системи цінностей, світоглядно-ціннісних орієнтацій тощо. Виходячи з цього державне регулювання має бути зорієнтованим на надання допомоги системі в зазначеному процесі "вибуття" і "виникнення", в ініціюванні умов, які сприяють заміні "застарілих" елементів системи новими. Це означає, що управління самоорганізованими соціальними системами має бути субсидіарним, тобто спрямованим на допомогу, підтримку, а не командно-адміністративним.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити такі висновки. Духовне життя суспільства є складною багатосуб'єктною, багаторівневою системою,

тому державне регулювання процесами духовного розвитку суспільства має враховувати здатність цієї системи розвиватися за власними законами, узгоджувати засоби і методи управлінського впливу з механізмами самоорганізації системи. Значення синергетичної парадигми державного управління полягає в тому, що органам управління як суб'єктам управлінського впливу необхідно усвідомлювати, що соціальні системи як об'єкти управління не є пасивними. Їм властива самоорганізація, тому в них можуть виникати лише такі форми й структури, які відповідають власним тенденціям їх розвитку, тим, які в них потенційно закладені. Виходячи із зазначеного керованим об'єктам не слід нав'язувати чужі, не властиві їм форми організації й шляхи розвитку. Суб'єктам державного управління необхідно розуміти як сприяти власним тенденціям розвитку системи, як виводити її на ці шляхи розвитку і що важливою є не сила, а "правильна топологія, архітектура впливу". Незначні, але правильно організовані, резонансні впливи можуть бути досить ефективними в досягненні поставлених цілей.

Перспективи подальших досліджень. В умовах трансформаційних змін, які тривалий час переживає українське суспільство, застосування синергетичних підходів до управління складними соціальними системами, на наш погляд, є досить перспективним напрямом наукових досліджень у державному управлінні. Вивчення суспільних процесів з позицій синергетичної методології дасть можливість сформулювати не лише загальні орієнтири щодо прогнозування подальшого розвитку суспільства та його окремих підсистем, а й побудувати оптимальну модель органів державного управління, підвищити ефективність їх діяльності в цих сферах.

Список використаних джерел

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. - К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. - 437 с.
2. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопр. философии. - 1992. - № 12. - С. 5-13.
3. Князева Е. Н. Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопр. философии. - 1997. - № 3. - С. 21-35.
4. Козлова О. Н. Социокультурное развитие в режиме с обострением / О. Н. Козлова // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. - М. : Прогресс-Традиция, 2003. - 157 с.
5. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. - М. : [б. и.], 2008. - 283 с.
6. Нижник Н. Синергетичні основи оптимізації державного управління / Н. Нижник, І. Черленяк, В. Олуйко // Вісн. держ. служби. - 2003. - № 4. - С. 2-11.
7. Скуратівський В. А. Духовне життя суспільства. Суспільна свідомість і культура / В. А. Скуратівський // Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. - 5-те вид. - К. : Вікар, 2005. - С. 429-443.